

ԱՐՄԱՆ ՄԱՆՈՅԱՆ

Պատմական գիտ. թեկնածու, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի
«Վաչե եւ Թամար Մանուկյան մատենադարան»

ԱՐԱԳԱԾՈՏՆԻ ՍԱՐԶԻ ՆՈՐԱԿԱՌՈՒՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԸ (1999–2025 թթ.)¹

ՆԱԽԱԲԱՆ

ՀՀ Արագածոտնի մարզը կազմավորվել է 1995 թվականին: Մարզն իր անունն ստացել է Մեծ Հայքի Այրարատ նահանգի (աշխարհ) Արագածոտն գավառի անունից: Արագածոտնի մարզը ներառում է Աշտարակի, Ապարանի, Արագածի (Ծաղկահովտի) եւ Թալինի նախկին վարչական շրջանները: Մարզի տարածքը շուրջ 2753 քառ. կմ է եւ կազմում է ՀՀ-ի տարածքի մոտ 9,3%-ը: Մարզկենտրոնն է Աշտարակ քաղաքը: Մարզն ունի երեք քաղաքային (Աշտարակ, Ապարան, Թալին) եւ 111 գյուղական բնակավայր²: Մարզի տարածքում է գտնվում ՀՀ-ի ամենաբարձր լեռնագագաթը՝ Արագածը, որն ունի ծովի մակարդակից շուրջ 4096 մ բարձրություն:

Արագածոտնի մարզը սահմանակցում է Շիրակի, Լոռու, Կոտայքի, Արմավիրի մարզերին եւ մայրաքաղաք Երեւանին, իսկ արեւմուտքում՝ Թուրքիայի Հանրապետությանը:

Արագածոտնի մարզի տարածքը կազմում է Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Արագածոտնի թեմը, որը կազմավորվել է 1996 թ. մայիսի 30-ին³: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, Երջանկահիշատակ Գարեգին Առաջին Սարգիսյանի սրբատառ կոնդակով: Թեմի առաջնոր-

^{1*} Ստացվել է՝ 19.02.2025, գրախոսվել է՝ 22.02.2025: Էլ. հասցե՝ armanmaloyan@mail.ru, armanmaloyan1976@gmail.com:

² Տե՛ս օր.՝ ՀՀ կառավարության 2011 թ. մարտի 31-ի նիստի № 12 արձանագրային որոշման հավելվածը՝ պարբ. 1, https://www.gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/12-1.pdf, հմմտ. ՀՀ Արագածոտնի մարզի 2015–2018 թվականների սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագիր (https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/kar/2014/12/14_1459.pdf) էջ 154 եւն:

³ Տե՛ս Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան, Հայկական հանրագիտարանի գլխավոր խմբագրություն, Երեւան, 2002, էջ 136, նաեւ <http://ter-hambardzum.net/wp-content/uploads/2013/04/OristonyaHayastan.pdf> կամ https://drive.google.com/file/d/0B_YSRF1mN8TodFV5TWdwOGV2dW8/view 04.05.2023 թ.:

դանիստն Օշականի Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցին է, սակայն առաջնորդարանը գտնվում է Աշտարակ քաղաքում՝ Սուրբ Մարիանե (Ս. Մարինե) եկեղեցու հարեւանությամբ: Արագածոտնի թեմի առաջնորդ են եղել Տեր Նավասարդ արքեպիսկոպոս Կճոյանը (1996–1999 թթ.), Տեր Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանը (1999–2002 թթ.), Տեր Բագրատ եպիսկոպոս Գալստանյանը (2002–2003 թթ.), Տեր Թորգոմ վարդապետ Տոնիկյանը (2003–2007 թթ.), Տեր Գրիգոր վարդապետ Խաչատրյանը (2007–2009 թթ.): 2009 թվականից առ այսօր թեմի բարեխնամ առաջնորդն է Գերաշնորհ Տեր Մկրտիչ եպիսկոպոս Պոռչյանը⁴:

Մարզը հարուստ է պատմամշակութային հուշարձաններով, որոնք վերաբերում են մարդկության պատմության գրեթե բոլոր ժամանակաշրջաններին⁵:

Ըստ ՀՀ ԿԳՄՄն տրամադրած տվյալների՝ 2020 թ. դրությամբ ՀՀ տարածքում կար 24225 պատմամշակութային հուշարձան, որից 1829-ը Արագածոտնի մարզում: Ըստ նույն աղբյուրի՝ ՀՀ տարածքում վկայագրված է 1475 եկեղեցի, 610 մատուռ, կրոնական կառույցների ընդհանուր քանակը՝ 2444 միավոր, որից Արագածոտնի մարզում՝ 238⁶:

Վաղ միջնադարում ձևավորված հայկական եկեղեցական ճարտարապետությունը Հայոց բազմադարյա մշակույթի ինքնատիպ եւ կարեւոր բնագավառներից է: Հայկական եկեղեցական ճարտարապետության բազմաթիվ կառույցներ աչքի են ընկնում իրենց յուրօրինակությամբ, գեղարվեստական հարուստ ավանդների կիրառմամբ ու զարգացմամբ, ներքին ու արտաքին հարդարանքի ինքնատիպ լուծումներով, կառուցողական արվեստի բարձր մակարդակով:

Դեռեւս վաղ միջնադարից Արագածոտնը եղել է Այրարատ աշխարհի՝ անզուգադրելի ու զարգացած ճարտարապետություն ունեցող գավառներից մեկը: Հայաստանի նշանավոր վանքերի ու եկեղեցիների գոհա-

⁴ [//http://www.armenianreligion-am.armin.am/am/Encyclopedia_Aragatsotni_tem_առ04.05.2023_թ.:](https://www.armenianchurch.org/hy/Եպիսկոպոսաց%20դաս/45_հմմտ_Կ_ՄԱԹԵԻՈՍՅԱՆ_Արագածոտնի_թեմ)

⁵ Տես Ա. ՄԱՆՈՅԱՆ, Մ. ՄԱԿԱՐՅԱՆ, Օ. ԴՈՒԴՈՒՄՅԱՆ, Հայաստանի նշանավոր վանքեր եւ եկեղեցիներ, Էջմիածին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հրատարակչություն, 2020, էջ 13:

⁶ Տես Մ. ԳԵՒՈՐԳՅԱՆ, Գ. ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ, ՀՀ Արագածոտնի մարզի պատմամշակութային հուշարձանների ներգրավումը զբոսաշրջության ոլորտ եւ մարզում զբոսաշրջության զարգացման հնարավորությունների վերլուծությունը // ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետ, Պատմություն եւ մշակույթ. Հայագիտական հանդես, № 1, 2021, էջ 188:

րաբույլում իրենց ուրույն ճարտարապետությամբ ու հարդարանքով առանձնանում են Արագածոտնի վանական համալիրներն ու եկեղեցիները: Հայ միջնադարյան եկեղեցական ճարտարապետության պատմության մեջ, հիրավի, պատվավոր տեղ ունեն Արագածոտնի պատմա-ճարտարապետական հուշարձանները՝ դրանք նախագծող եւ կառուցող շինարար ու խաչքարագործ վարպետներով: Նրանք հայ միջնադարյան եկեղեցական ճարտարապետության անդաստանում թողել են ուրույն հետագիծ եւ հայ եկեղեցական ճարտարապետությունը հարստացրել են գեղակերտ կոթողներով, որոնք մեր ճարտարապետությունն ուշագրավ եւ արժեքավոր հուշարձաններ են ու իրենց ինքնատիպությամբ լրացնում եւ ամբողջացնում են հայ ճարտարապետության համապատկերը: Յուրօրինակ կառույցներով առանձնանում է նաեւ Արագածոտնի աշխարհիկ-ժողովրդական ճարտարապետությունը:

Մենք կփորձենք կներկայացնել ՀՀ Արագածոտնի մարզի նորակառույց եկեղեցական կառույցները (Նոր Եդեսիայի Ս. Աստվածածին եկեղեցի, Զքնաղի Ս. Ստեփանոս եկեղեցի, Բերքառատի Ս. Նշան եկեղեցի, Ղազարավանի Ս. Նարեկ եկեղեցի (կուսանաց անապատ), Ագարակի Ս. Աստվածածին եկեղեցի, Արտաշավանի Սբց. Հրեշտակաց եկեղեցի, Գեղադիրի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի, Վերին Սասնաշենի Ս. Վարդան եկեղեցի, Շենավանի Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցի, Արայի գյուղի Ս. Մարիամ եւ Եղիսաբեթ մատուռ, Երնջատափի Ս. Աստվածածին մատուռ)՝ անդրադառնալով դրանց ճարտարապետական ձեւերին, կառուցման պատմությանը եւ հարակից այլ հարցերի:

1991 թ. հետո նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունում հայկական եկեղեցական ճարտարապետությունը վերածնունդ, ապա նաեւ վերելքի նոր շրջան ապրեց: ՀՀ մարզերում եւ քաղաքամայր Երեւանում կառուցվեցին նոր եկեղեցիներ: Անմասն չմնաց նաեւ Արագածոտնի մարզը:

ՆՈՐ ԵԴԵՍԻԱՅԻ

Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

ՀՀ Արագածոտնի մարզի տարածքում անկախացումից հետո կառուցված եւ օծված առաջին եկեղեցին Նոր Եդեսիայի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին է:

Աշտարակի տարածաշրջանի Նոր Եդեսիա գյուղը գտնվում է ծովի մակարդակից շուրջ 1070 մ բարձրության վրա⁷, Աշտարակ մարզկենտրոնից մոտ 30 կմ հարավ-արեւմուտք, մայրաքաղաք Երեւանից՝ մոտ 50 կմ (դեպի հյուսիս-արեւմուտք) հեռավորության վրա:

Նոր Եդեսիայի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցու հիմնորդները կատարվել է 1997 թ.: Եկեղեցին կառուցվել է արգենտինահայ Գեորգ (Խորխե) եւ Ռոսա Սարաֆյանների բարերարությանը, շինարարական աշխատանքների վերահսկողությունը բարերարները վստահել էին Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի հիմնադիր-տնօրեն Լ. Բարսեղյանին⁸: Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելու 1700-ամյա հոբելյանին ընդառաջ՝ պատմական Ուռհա-Եդեսիա⁹ քաղաքից սերող Գեորգ Սարաֆյանը ցանկանում է հիշատակ թողնել Մայր հայրենիքում: Նա որոշում է իր ծննդավայր Եդեսիայի պատվին Նոր Եդեսիա անվանակոչված բնակավայրում եկեղեցի կառուցել: Նոր Եդեսիայի եկեղեցին, ի հիշատակ Եդեսիա քաղաքի հռչակավոր Սուրբ Աստվածածին հայկական եկեղեցու, որտեղ 1911 թ. մկրտվել էր Գեորգ Սարաֆյանը, անվանակոչվում է Ս. Աստվածածին¹⁰: Եկեղեցու կառուցումն ավարտվել է 1999 թ.¹¹, այնուհետեւ կատարվել է եկեղեցու օծման հանդիսավոր արարողությունը:

Ս. Աստվածածին եկեղեցին ունի հայկական վաղմիջնադարյան եկեղեցական ճարտարապետության հայտնի տեսակներից՝ խաչաձև կենտ-

⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, ՀՀ կառավարության առընթեր անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի «Գեոդեզիայի եւ քարտեզագրության կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի հրատ., Երեւան, 2008, էջ 149:

⁸ Տե՛ս Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ, Վ. ՄԱՐՏԻՆԱՅԱՆ, Անկախությունից հետո Արագածոտնում եկեղեցիներ են կառուցել նվազագույնը 100 000 դոլարով // <https://hetq.am/hy/article/68653> առ 19.05.2023 թ.:

⁹ Այս քաղաքի «հայկականութեան, հայ թագաւորի յառաջածնութեամբ հիմնուած լինելու դէմ հանդէս եկողները յաճախ կառնում են անուան օտար ծագումնաբանութեանը: Թողնելով Ուռ-հայ (Ուրհայ)՝ ժողովրդականի նմանուող ստուգաբանութիւնը (համաձայն որի՝ հառանի մերձակայ նախապատմական Ուր քաղաքի աւերակներին բարձրացաւ Ուրն Հայոց կամ Ուրհայն)՝ բերենք քաղաքի միւս անունը՝ Արաք(ս) (տարբերակի համար տե՛ս «Հանդէս ամօրեայ», 1922, օգոստոս-սեպտեմբեր, էջ 482), որ ըստ ամենայնի՝ Նոյ Նահապետի թողնուհու անունն է՝ յոյժ հարազատ Հայոց. տե՛ս Եդեսիայի անկումը ողբալու մտայղացման առիթով, Երեւան, 2023, էջ 9 ծան. 7:

¹⁰ Տե՛ս NOMINATE NOW FOR 2024 AURORA PRIZE FOR AWAKENING HUMANITY. JORGE SARAFIAN // <https://aurorapize.com/en/jorge-sarafian> առ 19.05.2023 թ.:

¹¹ Տե՛ս Տ. ԱՐԱՐԱՏ ՔԷՆ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, Նախանձախնդիր Հայրապետը // էջմիածին, հտ. ԺԱ. (11), 2011, էջ 84: [https://tert.nla.am/archive/HGG%20AMSAGIR/echmiadzin-vagharshapat/2011/2011\(11\).pdf](https://tert.nla.am/archive/HGG%20AMSAGIR/echmiadzin-vagharshapat/2011/2011(11).pdf) առ 19.05.2023 թ.:

րոնագմբեթ փոքր եկեղեցիներին բնորոշ կառուցվածք ու համաչափություններ: Եկեղեցին կառուցված է սրբատաշ բազմերանգ տուֆաքարերով: Տարածքը բարեկարգ է ու խնամված: Առայժմ չունի մշտական խորհրդակատար քահանա: Համայնքի անդամների հոգեւոր պահանջ-մունքները բավարարում է երթեւեկ քահանան:

ՋՔՆԱՂԻ Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ

Արագածոտնի մարզի նորակառույց քրիստոնեական սրբավայրերից է Ջքնաղի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին:

Ապարանի տարածաշրջանի Ջքնաղ գյուղը գտնվում է ծովի մակարդակից շուրջ 1945 մ բարձրության վրա¹², մարզկենտրոնից մոտ 40 կմ հյուսիս-արեւելք, մայրաքաղաք Երեւանից՝ մոտ 60 կմ (դեպի հյուսիս-արեւմուտք) հեռավորության վրա:

Ջքնաղ գյուղում եկեղեցի կառուցելու որոշումն անմիջականորեն կայացվել էր Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Երկրորդ Հայրապետի ներկայությամբ, երբ 2002 թ. Վեհափառ հայրապետն այցելել էր Ջքնաղ: 2002 թ. հոկտեմբերի 15-ին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ձեռամբ կատարվել է հիմնօրհնքի արարողություն: Եկեղեցու կառուցման հովանավորությունն ստանձնել էր Գառնիկ եւ Անժելա Հովսեփյանների բարեպաշտ ընտանիքը: Եկեղեցին խաչաձև կենտրոնագմբեթ կառույց է: Կառուցված է սրբատաշ գորշավուն տուֆաքարերով: Տարածքը բարեկարգ է ու խնամված: Նորակառույց Ս. Ստեփանոս եկեղեցին օծվել է 2004 թ. հունիսի 20-ին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդի ձեռամբ: Մինչ այդ Հովսեփյանների բարերարությամբ վերակառուցվել, ապա վերածծվել էր գյուղի սուրբ Նարեկ մատուռը (2003 թ.): Ի գնահատություն տեր եւ տիկին Գառնիկ եւ Անժելա Հովսեփյանների եկեղեցանվեր գործունեության՝ Վեհափառ նրանց պարգևատրել է Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու բարձրագույն՝ «Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ» շքանշանով: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը նորակառույց եկեղեցուն նվիրել է նաեւ երկու տերունական սրբապատկեր, ապա օծված եկեղեցում մատուցվել է անդրանիկ սուրբ եւ անմահ պատարագը¹³:

¹² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, էջ 165:

¹³ Տե՛ս Օծվեց Ջքնաղ գյուղի Ս. Ստեփանոս նորակառույց եկեղեցին, «Քրիստոնյա Հայաստան» երկշաբաթաթերթ, հունիս Բ., թիվ 12 (176), 2004, էջ 1, <https://tert.nla.am/archive/>

Այդուհետ՝ ամեն տարի հունիսի 20-ին հաջորդող կիրակի օրը հռչակվեց Արագածոտնի թեմի Չքնաղ գյուղի Ս. Ստեփանոս եկեղեցու ուխտի օր: Այդ առիթով Ս. Ստեփանոս եկեղեցի է տարվում Մայր Աթոռի թանգարանում պահվող Ս. Ստեփանոս Նախավկայի մասունքը:

Համայնքի անդամների հոգեւոր պահանջմունքները հոգում է Ապարանի հովվութեան հոգեւոր հովիվ, Արժանապատիվ Տեր Մուշե քահանայ Վահանյանը¹⁴:

ԲԵՐՔԱՌԱՏԻ Ս. ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

Արագածի (Ծաղկահովտի) տարածաշրջանի Բերքառատ գյուղը գտնվում է ծովի մակարդակից շուրջ 2090 մ բարձրության վրա¹⁵, մարզկենտրոնից մոտ 65 կմ հյուսիս-արեւմուտք, մայրաքաղաք Երեւանից՝ մոտ 85 կմ (գեպի հյուսիս-արեւմուտք) հեռավորության վրա:

Բերքառատի Սուրբ Նշան եկեղեցին կառուցվել է ծնունդով բերքառատցի, գործարար Արսեն Ամիրխանյանի բարերարությամբ: Եկեղեցու կառուցումն աղերսվում է գործարար Ա. Ամիրխանյանի մոր տեսած երազին (2006 թ. մայիսի 5): Բարեպաշտ կինը երազում տեսնում է, որ իրենց տան պատի մոտ՝ հողի տակ, խաչքար կա թաղված («Սուրբ Նշան»), որը խնդրում է իրեն հողից հանել, շունչ տալ, իսկ այդ վայրում էլ Ս. Նշան անունով եկեղեցի կառուցել: Իսկապես, մոր մատնանշած տեղում հողը փորելիս հայտնաբերվում է խաչանշանով քարը: Գործարարը որոշում է իրականացնել մոր փափագն ու երազը¹⁶:

Մոտ մեկ տարի տեւած շինարարական աշխատանքներն ավարտվում են 2010 թ., եւ 2011 թ. օգոստոսի 13-ին¹⁷ Արագածոտնի թեմի բա-

NLA%20TERT/Christonya%20Hayastan/2004/2004_12_176.pdf առ 19.05.2023 թ.: Էջմիածին, հտ. Զ. (6), 2004, էջ 126, [https://tert.nla.am/archive/HGG%20AMSAGIR/echmiadzin-vagharshapat/2004/2004\(6\).pdf](https://tert.nla.am/archive/HGG%20AMSAGIR/echmiadzin-vagharshapat/2004/2004(6).pdf) առ 19.05.2023 թ.:

¹⁴ Ավելի մանրամասն տե՛ս Չքնաղի Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցի (Արագածոտնի թեմ) <https://www.facebook.com/profile.php?id=100057122453506&mibextid=LQQJ4d> առ 20.05.2023 թ.:

¹⁵ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, էջ 47:

¹⁶ Տե՛ս Ռ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, Պատմություն Բերքառատի, Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի մատենաշար, Երեւան, 2017, էջ 280: Գրքում եկեղեցու կառուցման հովանավորի անունը սխալմամբ Արմեն է գրված: Մենք ճշտեցինք, որ հովանավորը ոչ թե Արմեն, այլ Արսեն Ամիրխանյանն է:

¹⁷ Տե՛ս Մ. ՄԱՐՏԻՈՍՅԱՆ, Վ. ՍԱՐԴԻԱՆՅԱՆ, Անկախությունից հետո Արագածոտնում եկեղեցիներ են կառուցել նվազագույնը 100 000 դոլարով // <https://hetq.am/hy/article/68653> առ 21.05.2023 թ.:

րեխնամ առաջնորդ Տեր Մկրտիչ Եպիսկոպոս Պռոշյանի ձեռամբ հանդիսավորությամբ օծվում է նորակերտ Ս. Նշան Եկեղեցին¹⁸։ Եկեղեցին խաչաձև կենտրոնագմբեթ կառույց է։ Կառուցված է սրբատաշ գորշավուն տուֆաքարերով։ Տարածքը բարեկարգ է ու խնամված։ Բերքառատի Ս. Նշան Եկեղեցին առայժմ չունի մշտական խորհրդակատար քահանա։ Համայնքի անդամների հոգեւոր պահանջմունքները հոգում է երթեւեկ քահանան։

ՂԱԶԱՐԱՎԱՆԻ Ս. ՆԱՐԵԿ (Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ) ԵԿԵՂԵՑԻ

Աշտարակի տարածաշրջանի Ղազարավան գյուղը գտնվում է ծովի մակարդակից շուրջ 1200 մ բարձրության վրա¹⁹, Աշտարակ մարզկենտրոնից մոտ 10 կմ հյուսիս-արեւմուտք, մայրաքաղաք Երեւանից՝ մոտ 35 կմ (դեպի հյուսիս-արեւմուտք) հեռավորության վրա։

Ղազարավանի Սուրբ Նարեկ (Սուրբ Գրիգոր Նարեկացի) Եկեղեցու հիմնարկեքը կատարվել է 1998 թ. Արագածոտնի թեմի այն ժամանակվա առաջնորդ Տեր Նավասարդ Եպիսկոպոս Կճոյանի ձեռքով։ Եկեղեցու կառուցումը հովանավորել է ռուսաստանաբնակ բարերար Կարապետ Նազարյանը։ Եկեղեցին խաչաձև կենտրոնագմբեթ կառույց է։ Կառուցված է հիմնականում կարմրավուն սրբատաշ տուֆաքարերով։ Շինարարական հիմնական աշխատանքներն ավարտին էին հասել 2005 թ.²⁰։ Հետագայում կատարված շտկողական միջամտությունների արդյունքում առկա շինարարական թերությունները վերացվել են, իսկ 2023 թ. մայիսի 9-ին, ձեռամբ Արագածոտնի թեմի բարեխնամ առաջնորդ, Գերաշնորհ Տեր Մկրտիչ Եպիսկոպոս Պռոշյանի, հանդիսավորապես օծվել ու սրբազործվել է Ղազարավանի Սուրբ Նարեկ Եկեղեցին²¹։ Հավարտ օծման արարողության՝ նորած Եկեղեցում մատուցվել է անդրանիկ սուրբ Էւանմահ պատարագը։ Այստեղ քահանայագործում է Արժանապատիվ

¹⁸ Տե՛ս Բերքառատցիներն արդեն Եկեղեցի ունեն // <https://armenpress.am/arm/news/661313.html> առ 21.05.2023 թ.։

¹⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, էջ 128։

²⁰ Տե՛ս ՏԵՐ ԱՐԱՐԱՏ ՔԷՆ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, Նախանձախնդիր Հայրապետը // Էջմիածին, հտ. ԺԱ. (11), 2011, էջ 88։ [https://tert.nla.am/archive/HGG%20AMSAGIR/echmiadzin-vagharshapat/2011/2011\(11\).pdf](https://tert.nla.am/archive/HGG%20AMSAGIR/echmiadzin-vagharshapat/2011/2011(11).pdf) առ 22.05.2023 թ.։ Ավելի ուշ պարզվել է, որ կառուցման ընթացքում թույլ են տրվել Եկեղեցական ճարտարապետության սկզբունքների խախտումներ։

²¹ Ավելի մանրամասն տե՛ս Ղազարավանի մենաստան վանք <https://www.facebook.com/profile.php?id=100053505433440> առ 17.06.2023 թ.։

Տեր Եղիշե քահանա Բարսեղյան: 2018 թվականից Արագածոտնի թեմի Ղազարավան գյուղի Սուրբ Նարեկ եկեղեցի է տեղափոխվել եւ թեմակալ առաջնորդ Տեր Մկրտիչ Եպիսկոպոս Պռոշյանի հայրական հոգածության ներքո իր գործունեությունն է իրականացնում կանանց մենաստանը: Ինչպես գիտենք այն Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հրամանով ստեղծվել է դեռեւս 2000 թ. մայիսի 11-ին: Մենաստանը սկզբնական շրջանում գործել է Վաղարշապատի Ս. Հռիփսիմե վանքում, այնուհետեւ Հաղպատի վանական համալիրում, ապա Վաղարշապատի Ս. Գայանե վանքում, իսկ 2018 թ. հաստատվում է Ղազարավանի Ս. Նարեկ եկեղեցում: Ղազարավանի մենաստանն այժմ Հայաստանում կանանց միակ գործող վանքն է: Մենաստանում ապրում են ութ միանձնուհիներ, որ կտրված են աշխարհիկ կյանքից՝ ամբողջովին նվիրվելով հոգեւոր սպասաւորութեանը:

2022 թ. սեպտեմբերի 20-ին, «Սրբոց կուսանացն Փեփրոնեայ, Մարիանեայ եւ Շուշանայ՝ դստերն Մեծին Վարդանայ» հիշատակի օրը, Արագածոտնի թեմի Ս. Մարիանե եկեղեցում Տ. Մկրտիչ Եպիսկոպոս Պռոշյանի ձեռամբ կատարվեց «Հերակտրություն եւ քողի տվչության կարգ»:²² Ութ միանձնուհիներից քույր Եղիսաբեթն այդուհետ կոչվեց Մայր Եղիսաբեթ եւ ստանձնեց Հայոց Եկեղեցու բոլոր միանձնուհիներին գլխավորելու պատասխանատու գործը²³:

ԱԳԱՐԱԿԻ Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ՄԱՏՈՒՌ

Արագածոտնի մարզի նորակերտ եկեղեցական կառույցներից է Ագարակի Ս. Աստվածածին մատուռը:

Աշտարակի տարածաշրջանի Ագարակ գյուղը գտնվում է ծովի մակարդակից շուրջ 1100 մ բարձրության վրա²³, Աշտարակ մարզկենտրոնից մոտ 7 կմ հյուսիս-արեւմուտք, մայրաքաղաք Երեւանից՝ մոտ 30 կմ (դեպի հյուսիս-արեւմուտք) հեռավորության վրա:

Ագարակի Սուրբ Աստվածածին մատուռի կառուցման հովանավորն է ռուսաստանաբնակ բարերար, ծնունդով ագարակցի Հրաչյա

²² Տե՛ս Ղազարավանի մենաստանի միանձնուհուն շնորհվել է քող կրելու իրավունք եւ մայրության պատիվ // <https://www.24news.am/news/253698> , <https://ter-hambardzum.net/ghazaravani-menastani-miandznuhun-shnorhvec-khogh-krelu-iravunkh-ev-mayruthyan-pativ-tesanyuth/> , <https://www.facebook.com/watch/?ref=external&v=646317190251328> առ 21.05.2023 թ.:

²³ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, էջ 6:

Պողոսյանը: Կառույցի հիմքերն ու յոթ քարերը օրհնել է Տեր Հովհաննես քահանա Հովհաննիսյանը, իսկ շինարարական հիմնական աշխատանքներն ընթացել են 2008 թ. գարնանից մինչև նույն թվականի սեպտեմբեր ամիսը: Մատուռը կառուցվել է ճարտարապետ Ա. Դավայանի նախագծով: Մատուռն ունի հայկական վաղմիջնադարյան եկեղեցական ճարտարապետության հայտնի տիպերից խաչաձև կենտրոնազմբեթ փոքր եկեղեցիներին բնորոշ կառուցվածք, բայց ավելի սլացիկ ու վերձիգ համաչափություններ: Մատուռը կառուցված է կարմիր սրբատաշ տուֆաքարերով²⁴: Մատուռի սուրբ սեղանի Ս. Տիրամոր սրբապատկերը վրձնել է ՀՀ ժողովրդական նկարիչ Զաքար Խաչատրյանը²⁵:

Ագարակ գյուղի նորակառույց Սուրբ Աստվածածին մատուռի օծման հանդիսավոր արարողությունը կատարվել է Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Մայրազուն Պատրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ձեռամբ, 2008 թ. հոկտեմբերի 4-ին²⁶: Շարականների երգեցողության եւ սաղմոսերգության ներքո Վեհափառ Հայրապետը նախ գինով լվաց սուրբ սեղանը, ապա նորահփ ու նորօրհնյալ սրբալույս մյուռոնով²⁷ օծեց մատուռի սուրբ սեղանն ու մկրտության ավազանը: Արարողության ավարտին Վեհափառ Հայրապետն իր Հայրապետական օրհնությունն ու բարձր գնահատանքը բերեց Հրաչյա Պողոսյանին եւ նրա ընտանիքի անդամներին: Մատուռի օծումից հետո նորած մատուռում կատարվեցին մկրտության եւ պսակի առաջին սրբազան արարողությունները, որին հետեւեց մատաղի հյուրասիրությունը: Համայնքի անդամների հոգեւոր պահանջմունքները հոգում է երթեւեկ քահանան (Արժանապատիվ Տեր Փառեն քահանա Առաքելյանը):

²⁴ Տէն ԱՐՄԱՆ ՍՐԿ. ԱՀԱՐՈՆՅԱՆ, Ագարակ, Երեւան, 2011, էջ 77:

²⁵ Ագարակ գյուղի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս «Շողակաթ» հեռուստաընկերության անդրադարձում (հեղինակ՝ Ն. Ռաֆայելյան, ռեժիսոր՝ Վ. Սուքիասյան, օպերատոր՝ Ա. Մաթեւոսյան) // <https://www.shoghakat.am/am/telecasts/541>, <https://www.youtube.com/watch?v=serflwSUvYM&t=11s> առ 30.05.2023 թ.:

²⁶ Տէն Արագածոտնի թեմի լրատվական բաժին, Ձեռամբ Վեհափառ Հայրապետի օծվեց Ագարակ գյուղի նորակառույց Սուրբ Աստվածածին մատուռը, էջմիածին, հտ. ժ. (10), 2008, էջ 88, [https://tert.nla.am/archive/HGG%20AMSAGIR/echmiadzin-vagharshapat/2008/2008\(10\).pdf](https://tert.nla.am/archive/HGG%20AMSAGIR/echmiadzin-vagharshapat/2008/2008(10).pdf) առ 29.05.2023 թ.: Տէն նաեւ «Քրիստոնյա Հայաստան» երկշաբաթաթերթ, սեպտեմբեր Բ. – հոկտեմբեր Ա., թիվ 18–19 (278–279), 2008, էջ 1:

²⁷ Հիշված մյուռոնօրհնքի հանդիսավոր արարողությունը կատարվել է 2008 թ. սեպտեմբերի 28-ին:

2010 թ. Ագարակի Ս. Աստվածածին մատուռի աջ կողմում կարմիր սրբատաշ տուֆաքարերով կառուցվեց զանգակատուն, որի բացման հանդիսավոր արարողությունը տեղի ունեցավ 2010 թ. հունիսի 27-ին: Արագածոտնի թեմի բարեխնամ առաջնորդ տեր Մկրտիչ եպս. Պողոսյանը սրբալույս մյուռոնով օծեց զանգակատան երկաթյա խաչը, ապա օրհնեց Ագարակ գյուղն ու ներկաներին, իսկ բարերար Հրաչյա Պողոսյանը խաչը տեղադրեց զանգակատան գմբեթին: 2010 թ. դեկտեմբերի 20-ին Ագարակ համայնքի ղեկավարի եւ ավագանու համատեղ որոշմամբ՝ հոկտեմբերի 4-ը հռչակվել է «Ագարակ համայնքի վերածննդի օր»²⁸:

Եկեղեցու շրջակայքը խնամված է ու բարեկարգ: Մատուռի մոտակայքում է գտնվում տուֆակերտ հուշարձանը՝ նվիրված Հայոց ցեղասպանության զոհերի, Արցախյան ազատամարտում անմահացածների ու Հայրենական Մեծ պատերազմին մասնակցած 96 ագարակցիների հիշատակին, որոնցից 43-ը այդպես էլ չվերադարձան հայրենի տուն: Նրանց անունները քանդակված են հուշարձանի պատերին՝ հայերենով եւ ռուսերենով: Ագարակի հուշարձանը թերեւս միակն է Հայաստանի ԵԱՀ հուշարձանների (Երկրորդ աշխարհամարտի զոհերի հուշարձաններ) շարքում, որը կառուցվել է ոչ թե խորհրդային տարիներին, այլ ՀՀ անկախացումից հետո՝ 2007 թ.:

ԱՐՏԱՇԱՎԱՆԻ (ԱՊԱՐԱՆԻ) Ս. ՀՐԵՇՏԱԿԱՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

Աշտարակի տարածաշրջանի Արտաշավան գյուղը գտնվում է ծովի մակարդակից շուրջ 1630 մ բարձրության վրա²⁹, Աշտարակ մարզկենտրոնից մոտ 15 կմ հյուսիս-արեւելք, մայրաքաղաք Երեւանից՝ մոտ 35 կմ (դեպի հյուսիս-արեւմուտք) հեռավորության վրա:

Արտաշավան գյուղի արեւելյան եզրին է գտնվում «Արտաշավան» բնապատմական համալիրը: Այն գրանցված է Հայաստանի Հանրապետության Բնապահպանության նախարարության բնության պետական հուշարձանների ցանկում: Բնության պետական հուշարձանների ցանկում ներառվել է 2008 թվականի օգոստոսի 14-ին «Հայաստանի Հանրա-

²⁸ Տե՛ս ԱՐՄԱՆ ՍՐԿ. ԱՀԱՐՈՅԱՆ, Ագարակ, էջ 4 (7):

²⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, էջ 37:

պետության բնության հուշարձանների ցանկը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշման համաձայն³⁰:

Արտաշատի «Տառ-Քարեր» պուրակի (կառուցվել է 2005 թ.՝ ի հավերժացումն Մաշտոցյան գրերի գյուտի 1600-ամյակի, ճարտարապետ՝ Ֆ. Աֆրիկյան) մոտ գտնվող բլրակի գագաթին կանգնեցվել է 33 մ. բարձրությամբ «Սուրբ Խաչ» կոթողը, իսկ ստորոտին կառուցվել «Հույսի խորան» բաց խորանը: «Սուրբ Խաչ» ճարտարապետական հուշարձանը խորհրդանշում է Հայաստանի քրիստոնեացումը: Այս քառաթեւ կոթողի յուրաքանչյուր թեւի տակ տեղադրված է մեկական մատուռ՝ մոմավառության սեղանիկով: «Սուրբ Խաչ» կոթողի բարձրությունը 33 մետր է՝ խաչալ Հիսուսի տարիքի չափ: 2012 թ. «Սուրբ Խաչ» կոթողը բաղկացած էր 1711 մեծ ու փոքր մետաղական խաչերից, որոնք խորհրդանշում էին Քրիստոնյա Հայաստանի տարիքը: Յուրաքանչյուր հաջորդ տարի այդ խաչերին ավելացվում է եւս մեկը: «Սուրբ Խաչ» հուշարձանն ունի նաեւ արտաքին լուսավորություն. գիշերային ժամերին այն ճառագում է որպէս երկնքից առկախ լուսավոր խաչ: «Սուրբ Խաչ» հուշարձանի եւ «Հույսի խորանի» օծման հանդիսավոր արարողությունը, որն ուղեկցվել է տոնախմբությամբ եւ գիշերային մոմավառությամբ, կատարվել է 2012 թ. հոկտեմբերի 20-ին, երբ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին նշում էր «Սուրբ Մատթեոս, Մարկոս, Ղուկաս եւ Հովհաննէս Ավետարանիչների հիշատակի տոնը»³¹:

«Սուրբ Խաչ» հուշարձանի եւ «Հույսի խորանի» հարեւանությամբ 2013 թ. հոկտեմբերի 21-ին Արագածոտնի թեմակալ առաջնորդ Տեր Մկրտիչ եպիսկոպոս Պռոշյանի ձեռամբ կատարվեց Սրբոց Հրեշտակաց եկեղեցու հիմնարկեքի արարողությունը³²: Նորահիմն եկեղեցին կառուցվել է «Նիգ-Ապարան» հայրենակցական միության նախագահ Ա. Հովսեփյանի բարերարությամբ եւ «Թովմասյան» հիմնադրամի միջոցներով: Սրբոց Հրեշտակաց անգուգական եկեղեցին իր տեսակի մեջ եզակի է. կառուցվել է ժայռի վրա, կերտվել է ձյունաթույր մարմարից, իսկ կողապատերն ու

³⁰ Տես Արտաշատի (բնապատմական համալիր). ՀՀ բնության հուշարձան // <https://economy.am/?p=585761=am> առ 30.05.2023 թ.:

³¹ Տես «Տառ-քարերի» պուրակում օծվեցին «Սուրբ Խաչ»-ն ու «Հույսի խորան»-ը // <https://armenpress.am/arm/news/696964> առ 30.05.2023 թ.:

³² Տես Ապարանի Սրբոց Հրեշտակաց եկեղեցու հիմնարկեքը // <https://www.shoghakat.am/am/telecasts/671>, <https://www.youtube.com/watch?v=INFBAjD5zH8&t=1s> առ 30.05.2023 թ.:

գմբեթն ապակյա են³³։ Եկեղեցին կառուցվել է ճարտարապետ Անդրանիկ Սարգսյանի նախագծով։ Կենտրոնագմբեթ կառույց է, հատակագծում ունի շրջանաձև հորինվածք, 7,5 մ տրամագիծ եւ 15 մ բարձրություն։

2021 թ. սեպտեմբերի 18-ին, ձեռամբ Արագածոտնի թեմակալ առաջնորդ Տեր Մկրտիչ եպիսկոպոս Պողոսյանի, կատարվել է Սրբոց Հրեշտակաց եկեղեցու խաչի օծման եւ տեղադրման, «Հավերժների այգու» եւ խաչքարի բացման արարողությունը³⁴։

2021 թ. հոկտեմբերի 25-ին «Հավերժների այգում», որի հատակագիծն ունի հավերժության խորհրդանշանի տեսք, տրվել է ծառատունկի մեկնարկը, որին մասնակցել են գիտության, մշակույթի եւ մարզաշխարհի ականավոր ներկայացուցիչներ, ինչպես նաեւ 44-օրյա պատերազմում հավերժացած հերոսների ծնողներ ու հարազատներ³⁵։

2022 թ. հոկտեմբերին «Թովմասյան» հիմնադրամի նախաձեռնությամբ կառուցված «Հավերժների այգում» ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստ Իոսիֆ Կոբզոնի ընտանիքի նվիրատվությամբ բացվել է ցայտաղբյուր³⁶։

ԳԵՂԱԴԻՐԻ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻԶ ԵԿԵՂԵՑԻ

Արագածի (Ծաղկահովտի) տարածաշրջանի Գեղադիր գյուղը գտնվում է ծովի մակարդակից շուրջ 2025 մ բարձրության վրա³⁷, մարզ-

³³ Տե՛ս «Թովմասյան» հիմնադրամի նախաձեռնությամբ կառուցվում է աշխարհում առաջին ապակեպատ եկեղեցին // <https://yerevan.today/all/society/89648/%C2%ABtovmasyan%C2%BB-himnadrami-naxadzernoutyamb-karoucvoum-e-ashxarhoum-aradjin-apakepat-ekeghecin> : Церковь Святых Ангелов и Парк Вечных были построены по инициативе Артака Товмасыа // <https://www.youtube.com/watch?v=h7y40KQcBx4> առ 30.05.2023 թ.։

³⁴ Տե՛ս Սրբոց Հրեշտակաց նորակառույց եկեղեցու գմբեթի խաչն օծվեց // Սրբոց Հրեշտակաց նորակառույց եկեղեցու գմբեթի խաչն օծվեց – YouTube, Տեղի է ունենում «Թովմասյան» հիմնադրամի կողմից կառուցվող եկեղեցու խաչի օծումը եւ այգու բացումը // <https://yerevan.today/eterum/live/89641/teghi-e-ounenoum-%C2%ABtovmasyan%C2%BB-himnadrami-koghmic-karoucvogh-ekeghecou-xachi-otsoumy-ev-aygou-bacoumy%E2%80%A4-oughigh> առ 30.05.2023 թ.։

³⁵ Տե՛ս Հավերժների այգի. «Թովմասյան» հիմնադրամը կառուցել է հպարտություն եւ հավերժություն խորհրդանշող այգի // <https://lurer.com/?p=438683&l=am>, https://www.youtube.com/watch?v=_UxnxeHhAZbo։ Մառատունկի մեկնարկի հանդիսավոր արարողություն «Հավերժների այգում» // <https://www.youtube.com/watch?v=rEggV3N3AYI> առ 30.05.2023 թ.։

³⁶ Տե՛ս Իոսիֆ Կոբզոնի ընտանիքի նվիրատվությամբ Սրբոց Հրեշտակաց եկեղեցու բակում ցայտաղբյուր է բացվել // <https://www.araratnews.am/show/66744>։ Во дворе церкви Святых Ангелов на жертвование семьи Иосифа Кобзона был открыт родник // <https://www.youtube.com/watch?v=HO8GoL4esPc> առ 31.05.2023 թ.։

³⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, էջ 52։

կենտրոնից մոտ 67 կմ հյուսիս-արեւմուտք, մայրաքաղաք Երեւանից՝ մոտ 90 կմ (դեպի հյուսիս-արեւմուտք) հեռավորության վրա:

Գեղադիրի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու կառուցումը հովանավորել է մոսկվայաբնակ բարերար, ծնունդով գեղադիրցի Կ. Գեւորգյանը³⁸:

Եկեղեցին ունի հայկական վաղմիջնադարյան եկեղեցական ճարտարապետության հայտնի տեսակներից՝ խաչաձեւ կենտրոնագմբեթ փոքր եկեղեցիներին բնորոշ կառուցվածք, նախագծել է ճարտարապետ Հրանտ Կարապետյանը: Եկեղեցին կարմիր սրբատաշ տուֆով կառուցել են գեղադիրցի շինարարները՝ Վարդաբլուր գյուղի բնակիչ, վարպետ Ա. Հակոբյանի գլխավորությամբ:

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու հիմնարկերի հանդիսավոր արարողությունը կատարել է Արագածոտնի թեմի առաջնորդ Տեր Մկրտիչ եպիսկոպոս Պռոշյանը 2015 թ. մայիսի 12-ին: Եղեկեցու օծման հանդիսավոր արարողությունը կատարվել է Արագածոտնի թեմի առաջնորդ, Գերաշնորհ Տեր Մկրտիչ եպիսկոպոս Պռոշյանի ձեռամբ՝ Սուրբ խաչի Գյուտի տոնին, 2017 թ. հոկտեմբերի 29-ին, որին այդ տարի համընկել էր բարերարի ծննդյան օրը³⁹:

Համայնքի անդամների հոգեւոր պահանջմունքները հոգում է Արագածի հովվության հոգեւոր հովիվ, Արժանապատիվ Տ. Սարգիս քահանա Սարգսյանը:

ՎԵՐԻՆ ՍԱՍՆԱՇԵՆԻ Ս. ՎԱՐԴԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

Թալինի տարածաշրջանի Վերին Սասնաշեն գյուղը գտնվում է ծովի մակարդակից շուրջ 1850 մ բարձրության վրա⁴⁰, Աշտարակ մարզկենտրոնից մոտ 42 կմ հյուսիս-արեւմուտք, մայրաքաղաք Երեւանից՝ մոտ 65 կմ (դեպի հյուսիս-արեւմուտք) հեռավորության վրա:

Վերին Սասնաշենի Սուրբ Վարդան եկեղեցու հիմնօրհների արարողությունը կատարվել է 2018 թ. մայիսի 12-ին: Եկեղեցու կառուցման աշխատանքներն ընթացել են արմատներով մշցի, սակայն ՌԴ Արմավիր

³⁸ Տե՛ս Գեղադիր համայնքը նորակառույց եկեղեցի ունեցավ // <http://aragatsotn.mtad.am/news/item/2017/10/31/gexarot/> առ 15.06.2023 թ.:

³⁹ Տե՛ս Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու բացումը // <https://www.youtube.com/watch?v=ger5tsxceeE> առ 10.06.2023 թ.:

⁴⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, էջ 194:

քաղաքում ծնված ու մեծացած Սարկիսյան եղբայրների հովանավորությունը: Սարկիսյանների նախնիները գաղթել են Արեւմտյան Հայաստանից, եկել-հաստատվել Վերին Սասնաշենում: Սարկիսյան եղբայրների ջանքերով Մշո Ս. Առաքելոց վանքի ավերակներից քարեր են բերվել եւ տեղադրվել եկեղեցու հիմքերում ու ճակատային մասերում: Ս. Վարդան եկեղեցու դուռն էլ Սբց. Առաքելոց վանքի դռան ընդօրինակմամբ է պատրաստվել: Եկեղեցին խաչաձեւ հատակագծով կենտրոնագմբեթ կառույց է՝ շարված նարնջագույն սրբատաշ տուֆաքարերով:

2019 թ. նոյեմբերի 12-ին Արագածոտնի թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տեր Մկրտիչ եպիսկոպոս Պռոշյանի ձեռամբ հանդիսավորապես կատարվել է եկեղեցու օծման արարողությունը⁴¹: Ի գնահատումն Ալեքսանդր Սարկիսյանի աստվածահաճո գործունեության՝ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի սրբատառ կոնդակով բարերարին շնորհվել է Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու «Սուրբ Ներսես Շնորհալի» շքանշան: Վերին Սասնաշեն գյուղի զարգացմանն ուղղված գործունեության եւ ցուցաբերած աջակցության համար էլ համայնքի ավագանու որոշմամբ բարերարին շնորհվել է «Վերին Սասնաշենի պատվավոր քաղաքացի» կոչում⁴²: Եկեղեցու հարակից տարածքում Սարկիսյան ընտանիքի տրամադրած միջոցներով կառուցվել է նաեւ «Սասնաբերդ» հանդիսությունների սրահը:

Համայնքի անդամների հոգեւոր պահանջմունքները հոգում է Թալինի հովվության հոգեւոր հովիվ, Արժանապատիվ Տեր Թադե քահանա Թախմազյանը:

ՇԵՆԱՎԱՆԻ Ս. ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ

Ապարանի տարածաշրջանի Շենավան գյուղը գտնվում է ծովի մակարդակից շուրջ 1875 մ բարձրության վրա⁴³, մարզկենտրոնից մոտ 25 կմ հյուսիս-արեւելք, մայրաքաղաք Երեւանից՝ մոտ 45 կմ (դեպի հյուսիս-արեւմուտք) հեռավորության վրա:

⁴¹ Տես Վերին Սասնաշեն գյուղում օծվեց Սուրբ Վարդան նորակառույց եկեղեցին // <https://www.youtube.com/watch?v=ltmEoX7CLdc> առ 15.06.2023 թ.:

⁴² Տես Վերին Սասնաշեն համայնքում կայացավ Սուրբ Վարդան եկեղեցու օծման արարողությունը // <http://aragatsotn.mtad.am/news/item/2019/11/12/cerinsasnashenexexeci/> առ 15.06.2023 թ.:

⁴³ Տես Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, էջ 157:

Շենավանի Սուրբ Ամենափրկիչ եկեղեցին կառուցվել է բարերարներ Ավետիք, Արկադի եւ Հենրիկ Գրիգորյանների հովանավորությամբ⁴⁴։ Եկեղեցու հիմնարկեքի արարողությունը 2014 թ. կատարել է Արագածոտնի թեմի առաջնորդ, Գերաշնորհ Տեր Մկրտիչ Եպիսկոպոս Պռոշյանը։ Եկեղեցին նախագծել են ճարտարապետներ Էդուարդ Գրիգորյանն ու իր կինը՝ Մերի Դանիելյանը⁴⁵։ Եկեղեցին ունի խաչաձև՝ կենտրոնագմբեթ փոքր եկեղեցիներին բնորոշ կառուցվածք, սակայն ավելի սլացիկ ու վերձիգ համաչափություններ։ Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցին կառուցված է սրբատաշ բազալտով ու տուֆով, ունի երկու մուտք՝ արեւմտյան եւ հարավային կողմերից։ Նորակերտ Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցու օծման հանդիսավոր արարողությունը կատարվել է Արագածոտնի թեմի առաջնորդ Տեր Մկրտիչ Եպիսկոպոս Պռոշյանի ձեռամբ 2018 թ. սեպտեմբերի 30-ին⁴⁶։

Համայնքի անդամների հոգեւոր պահանջմունքները հոգում է Ապարանի հովվություն հոգեւոր հովիվ, Արժանապատիվ Տեր Մաղաքիա քահանա Գեւորգյանը։

Ներկայումս Արագածոտնի մարզի տարածքում ընթանում են եւս երկու քրիստոնեական սրբավայրերի կառուցման շինարարական աշխատանքներ։ Նրանցից մեկը կառուցվում է Աշտարակի տարածաշրջանի Սասունիկ գյուղում։ Սասունիկի եկեղեցու հիմնարկեքի արարողությունը 2020 թ. օգոստոսի 16-ին կատարել են Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբաններ Գերաշնորհ Տեր Մուշեղ Եպիսկոպոս Բաբայանը եւ Գերաշնորհ Տեր Հովնան Եպիսկոպոս Հակոբյանը։ Սասունիկի եկեղեցին կառուցվում է «Արմենիա Վայն» գործարանի սեփականատերեր Վարդգես Վարդանյանի եւ Վահագն Մկրտչյանի բարերարությամբ։ Եկեղեցու կառուցման նախագծի հեղինակն է ականավոր ճարտարապետ Արտակ Ղուլյանը։ Ըստ ճարտարապետական հորինվածքի՝ եկեղեցին եռախորան խաչաձև կենտրոնագմբեթ կառույց է, ունենալու է երկու մուտք եւ չորս զանգակատուն։ Եկեղեցու կառուցումն ի սկզբանե նախատեսված է եղել

⁴⁴ Տես Հովհաննիսյան Հենրիկ Ա., Անմնացորդ նվիրում։ Քամին համբույր է բերում, Երեւան, Տիգրան Մեծ հրատ., 2018, էջ 9, 19։

⁴⁵ Տես Հովհաննիսյան Հենրիկ Ա., նշ. աշխ., էջ 20։ Եկեղեցու կառուցման պատմությունը մանրամասն տես էջ 20—39։

⁴⁶ Տես Շենավան գյուղում տեղի ունեցավ նորակառույց՝ Սուրբ Ամենափրկիչ եկեղեցու օծման արարողությունը // https://www.youtube.com/watch?v=_tisxz_ikGE&t=6s, <https://shamshyan.com/hy/article/2018/10/01/1106560/> առ 15.06.2023 թ.։

ավարտել 2023 թ.⁴⁷ սակայն շինարարական աշխատանքները դեռևս շարունակվում են:

Հաջորդ աղոթատունը կառուցվում է Ապարանի տարածաշրջանի Թթուշուր գյուղում: Սրբավայրի հիմնօրհները կատարվել է 2022 թ.: Շինարարական աշխատանքները թերեւս կավարտվեն 2025 թ.⁴⁸:

Բացի վերոհիշյալ եկեղեցական կառույցներից՝ 1998 թվականից ի վեր Արագածոտնի մարզում կառուցվել են նաև ավելի համեստ չափսերով փոքրածավալ աղոթատուն-սրբավայրեր, որոնք հայտնի են որպես մատուռներ⁴⁹:

ԱՐԱՅԻ ԳՅՈՒՂԻ Ս. ՄԱՐԻԱՄ ԵՎ Ս. ԵՂԻՍԱԲԵԹ ՄԱՏՈՒՌ

Ապարանի տարածաշրջանի Արայի գյուղը գտնվում է ծովի մակարդակից շուրջ 1850 մ բարձրության վրա⁵⁰, մարզկենտրոնից մոտ 15 կմ հյուսիս, մայրաքաղաք Երևանից՝ մոտ 35 կմ (դեպի հյուսիս-արեւմուտք) հեռավորության վրա:

Արագածոտնի մարզի նորակերտ եկեղեցական կառույցներից է Արայի գյուղ մտնող ճանապարհի ձախակողմյան բարձունքի վրա կառուցված եւ որդեկորույս մայրերին նվիրված Սուրբ Մարիամ եւ Սուրբ

⁴⁷ Տե՛ս Սասունիկ համայնքը եկեղեցի կունենա, հիմքերի օրհնությունը կատարվել է ալսօր // <https://www.shoghakat.am/am/telecasts/19426>, <https://www.youtube.com/watch?v=aA0qCOX5edY&t=40s> առ 04.05.2023 թ.:

⁴⁸ Վերոհիշյալ տեղեկությունները մեզ հաղորդել են Թթուշրի վարչական ղեկավար Զոհրակ Ասլանյանը, Ապարանի հովվության հոգեւոր հովիվ, արժանապատիվ Տ. Մուշե քհն. Վահանյանը եւ Թթուշրի հիմնական դպրոցի ուսուցիչ Ռ. Թորոսյանը:

⁴⁹ Հարկ ենք համարում նշել, որ անկախացումից հետո ՀՀ-ում կառուցված բազմաթիվ փոքրածավալ եկեղեցական կառույցներ կոչվել են մատուռներ ընդհանուր անվամբ: Այդ կառույցների համեստ չափերը նկատի ունենալով՝ համարում են մատուռներ, ոչ թե եկեղեցիներ: Սակայն մատուռները (վկայարաններ) քրիստոնեական պաշտամունքային յուրօրինակ կառույցներ են, որոնք կառուցվում են վկայի՝ մարտիրոսի կամ նահատակի գերեզմանի կամ մասունքների վրա: Մատուռները, ըստ էության, պարզ հորինվածքով փոքր եկեղեցիներ են՝ ուղղանկյուն հատակագծով, թաղածածկ, երկթեք կտուրով, որոնք հաճախ կառուցվել են բնակավայրերում, ճանապարհների, աղբյուրների ակունքների մոտ, գերեզմանատներում, վանական համալիրներում: Հետագայում մատուռ են անվանել ընդհանրապես փոքրածավալ եկեղեցիները, սակայն իրականում մատուռի եւ եկեղեցու տարբերությունը ոչ թե մեծությունն է, չափսերը, այլ մատուռի հիմքերը օրհնված եւ օծված քարերով նվիրագործված չլինելը: Մատուռներ են կոչվում նաեւ եկեղեցիների օծված ավանդատները, որոնք պատարագամատուց անշարժ սեղան ունեն. տե՛ս ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ծիսական բառարան, Անթիլիաս-Լիբանան, 1979, էջ 157–158. «Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան», էջ 696:

⁵⁰ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան», էջ 28:

Եղիսաբեթ մատուռը: Կառուցվել է 1998–2000 թթ.՝ ճարտարապետ Գրիգոր Նազարյանի նախագծով⁵¹ եւ Բոստոնի Հայ Եկեղեցասիրաց Կանանց Միության, Մասաչուսեթս նահանգի Ուոթրթաունի Ս. Զեյմա եկեղեցու տիկնանց բարեգործական միության եւ Վենեսուելայում ապրող բարերարների հանգանակած միջոցներով: Մատուռը քառակուսի հիմքով, արեւմտյան բաց մուտքով, առանց խորանի սլացիկ ու գմբեթավոր կառույց է: Շարված է կարմիր սրբատաշ տուֆաքարերով:

Հիմնարկեքի արարողությունը ժամանակին կատարել է Արագածոտնի թեմի առաջնորդ Տեր Նավասարդ եպիսկոպոս Կճոյանը 1999 թ. հունիսի 5-ին:

Ս. Մարիամ եւ Ս. Եղիսաբեթ մատուռի խաչը օծվել եւ տեղադրվել է 2000 թ. օգոստոսի 13-ին՝ Սուրբ Աստվածածնի Վերափոխման տոնի օրը, Արմավիրի թեմի առաջնորդի պաշտոնակատար Տեր Գրիգորիս արքեպիսկոպոս Բունիաթյանի եւ Արարատյան Հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ Տեր Նավասարդ եպիսկոպոս Կճոյանի ձեռամբ, ապա կատարվել մատուռի օծման հանդիսավոր արարողություն: Արայի գյուղի համայնքապետարանի ջանքերով մատուռի շրջակայքը բարեկարգվել է: Տնկվել է 200-ից ավելի ծառ ու թուփ: 2005 թ. մատուռի մոտ խմելու ջուր է հասցվել եւ ցայտաղբյուր կառուցվել⁵²:

ԵՐԵՂԱՏԱՓԻ Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ՄԱՏՈՒՌ

Ապարանի տարածաշրջանի Երնջատափ գյուղը գտնվում է ծովի մակարդակից շուրջ 1850 մ բարձրության վրա⁵³, մարզկենտրոնից մոտ 35 կմ հյուսիս-արեւելք, մայրաքաղաք Երեւանից՝ մոտ 45 կմ (դեպի հյուսիս-արեւմուտք): Երնջատափ գյուղի Սուրբ Աստվածածին մատուռի կառուցումն սկսվել է 2005 թվականին՝ Արթուր Սարգսյանի բարերարությամբ: Ս. Աստվածածին մատուռն օծվել է 2007 թ.⁵⁴:

⁵¹ Տե՛ս Սարգսյան Հասմիկ, Եվ պիտի լինի ամենայն գործ աստվածային // <https://www.aravot.am/2022/05/14/1267546/>, <https://www.hayagitran.am/2022/05/id-11907.html>, նաեւ https://www.youtube.com/watch?v=deIxmJQe_hg&t=91s առ 16.06.2023 թ.:

⁵² Տե՛ս Պետրոսյանց Տիգրան (Տիգրան Հայազն), Որդեկորույս մայրերին նվիրված Սուրբ Մարիամ – Սուրբ Եղիսաբեթ մատուռ // https://tigranhayazn.do.am/publ/arayi_gyowgh/1-1-0-18 առ 16.06.2023 թ.:

⁵³ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, էջ 75:

⁵⁴ Տե՛ս Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ, Վ. ՍԱՐՈՒԽՆՅԱՆ, Անկախությունից հետո Արագածոտնում եկեղեցիներ են կառուցել նվազագույնը 100 000 դոլարով // <https://hetq.am/hy/article/68653> առ

Բացի վերը հիշված եկեղեցական կառույցներից՝ Տ. Արարատ քահանա Պողոսյանի հրապարակած ցուցակում (Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գահակալության շրջանում նոր կառուցված, վերականգնված եւ մասնակիրորեն վերանորոգված եկեղեցիների ու վանքերի ցանկ) Արագածոտնի մարզում նշված են նաեւ հետեւյալ փոքրածավալ եկեղեցական կառույցները (մատուռներ). 1. Ս. Գրիգոր Նարեկացի մատուռ (Զքնաղ, 2001 թ.), 2. Ս. Թադեոս Առաքյալ մատուռ (Աշնակ, 2009 թ.), 3. Ս. Խաչ Դավթի մատուռ (Մուղնի, 2009 թ.), 4. Կոշ Բկշ-ի Ս. Հարություն եկեղեցի (Կոշ, 2008 թ.)⁵⁵:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Արագածոտնի թեմի հոգեւորականությունն իր գնահատելի գործունեությամբ մասնակցում է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի եւ Արագածոտնի թեմի իրականացրած բարեգործական, մարդասիրական ու ազգապահպան միջոցառումներին: Թեմի նորակառույց եկեղեցիներում քահանայագործող Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու նվիրյալ հոգեւորականները ներգրավված են ու իրենց գործուն մասնակցությունն են ունենում մարզի հասարակական ու ներհամայնքային կյանքի տարբեր ոլորտներում իրականացվող աշխատանքներին:

Այսպիսով՝ 1991 թ. հետո նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունում հայկական եկեղեցական ճարտարապետությունը վերածնունդ, ապա նաեւ վերելքի նոր շրջան ապրեց: Ժամանակակից հայ ճարտարապետներն ու վարպետ-շինարարները, կիրառելով նորագույն միջոցները, լուծումներ ու մտահղացումներ, նորակառույց եկեղեցիները, այդ թվում նաեւ Արագածոտնի մարզի եկեղեցիները, բացառապես նախագծում եւ կառուցում են՝ պահպանելով ու զարգացնելով հայկական միջնադարյան եկեղեցական ճարտարապետության եւ Արագածոտնի ժողովրդական ճարտարապետության ու շինարարական արվեստի լավագույն ավանդները:

17.06.2023 թ.:

⁵⁵ Տե՛ս Տ. ԱՐԱՐԱՏ ՔԶՆ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, Նախանձախնդիր Հայրապետը // Էջմիածին, հտ. ԺԱ. (11), 2011, էջ 88–94, [https://tert.nla.am/archive/HGG%20AMSAGIR/echmiadzinvagharshapat/2011/2011\(11\).pdf](https://tert.nla.am/archive/HGG%20AMSAGIR/echmiadzinvagharshapat/2011/2011(11).pdf) առ 17.06.2023 թ.:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Արագածոտնի մարզ, եկեղեցի, 1999—2025 թթ., եկեղեցական ճարտարապետություն, Արագածոտնի թեմ, Նոր Եդեսիայի Ս. Աստվածածին եկեղեցի, Չքնաղի Ս. Ստեփանոս եկեղեցի, Բերքառատի Ս. Նշան եկեղեցի, Ղազարավանի Ս. Նարեկ եկեղեցի, Ագարակի Ս. Աստվածածին եկեղեցի, Արտաշավանի Ս. Հրեշտակաց եկեղեցի, Գեղաղիի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի, Վերին Սասնաշենի Ս. Վարդան եկեղեցի, Շենավանի Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցի, Արայի գյուղի Ս. Մարիամ եւ Եղիսաբեթ մատուռ, Երնջատափի Ս. Աստվածածին մատուռ:

РЕЗЮМЕ

Арагацотнская область богата историко-архитектурным наследием, включая монастырские комплексы, церкви, крепости, гробницы и хачкары, занимающие важное место в армянской архитектуре. Значимы также памятники народного зодчества.

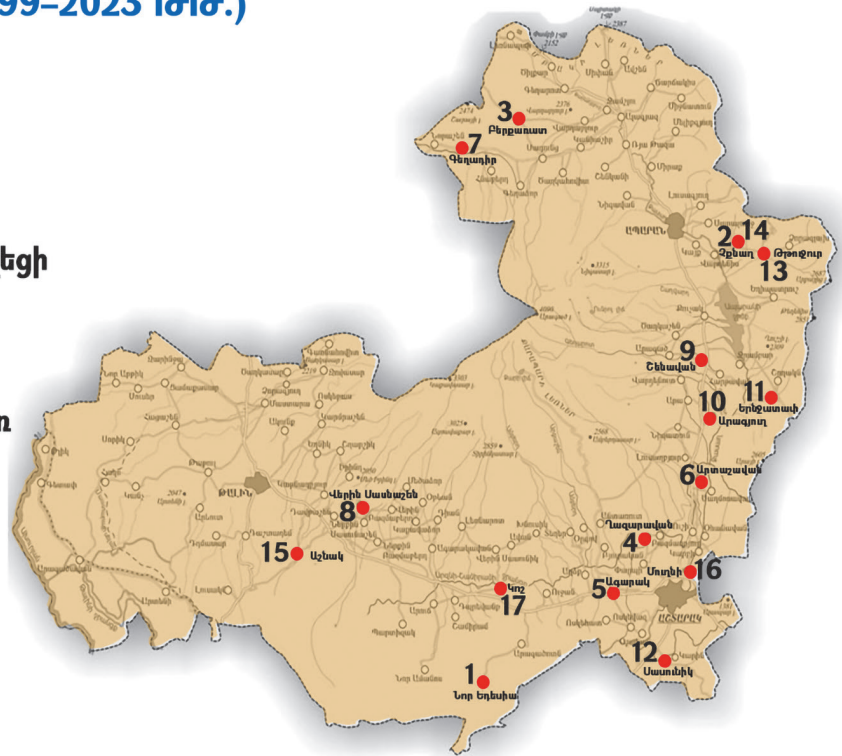
В докладе рассматриваются новые церкви Арагацотнской области (Св. Аствацацин в Новой Едессии, Св. Степанос в Чкнахе, Св. Ншан в Беркараре, Св. Григор в Казараване, Св. Аствацацин в Агараке, Св. Хрештакатс в Апаране, Св. Григор Лусаворич в Гегадире, Св. Вардан в Верин Саснашене, Св. Аменапркич в Шенаване, часовня Св. Мариам и Егисабет в Арай, часовня Св. Аствацацин в Ернджатапе), их архитектурные особенности, история строительства и сопутствующие вопросы. Исследование опирается на сравнительно-исторический и логический анализ данных из прессы, телевидения и других источников.

Духовенство Арагацотнской епархии активно участвует в благотворительных, гуманитарных и культурных инициативах, проводимых Первопрестольным Святым Эчмиадзином, способствуя национальному самосознанию и укреплению общины. Новые церкви служат не только религиозными, но и общественными центрами.

С 1991 года в независимой Армении армянская церковная архитектура переживает возрождение. Современные архитекторы и строители, используя новые технологии и проектные решения, продолжают сохранять и развивать

ՀՀ ԱՐԱԳԱԾՈՏՆԻ ՄԱՐԶԻ ՆՈՐԱԿԱՌՈՒՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԸ (1999–2023 ԹԹ.)

1. Նոր Եղեսիայի Ս. Աստվածածին եկեղեցի
2. Չքնաղի Ս. Ստեփանոս եկեղեցի
3. Բերքառատի Ս. Նշան եկեղեցի
4. Ղազարավանի Ս. Գրիգոր եկեղեցի
5. Ագարակի Ս. Աստվածածին եկեղեցի
6. Ապարանի (Արտաշավան) Ս. Հրեշտակաց եկեղեցի
7. Գեղադիրի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի
8. Վերին Սասնաշենի Ս. Վարդան եկեղեցի
9. Շենավանի Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցի
10. Արայի գյուղի Ս. Մարիամ և Եղիսաբեթ մատուռ
11. Երնջատափի Ս. Աստվածածին մատուռ
12. Սասունիկի եկեղեցի (կառուցվում է)
13. Թթուջրի եկեղեցի (կառուցվում է)
14. Չքնաղի Ս. Գրիգոր Նարեկացի մատուռ
15. Աշնակի Ս. Թադեոս Առաքյալ մատուռ
16. Մուղնիի Ս. Խաչ Դավթի մատուռ
17. Կոշ ԲԿՀ-ի Ս. Հարություն եկեղեցի

Զֆնադի Ս. Ստեփանոս եկեղեցի, 2004

Վերին Սասնաշենի Ս. Վարդան
եկեղեցի

Ապարանի (Արտաշական)
Ս. Հրեշտակաց եկեղեցի

Երեջատափի Ս. Աստվածածին մատուռ

Ագարակի Ս. Աստվածածին մատուռ

Գեղադիրի Ս. Գրիգոր
Լուսավորիչ եկեղեցի

традиции средневекового армянского церковного и народного зодчества, в том числе в Арагацотнской области.

SUMMARY

The Aragatsotn region is rich in historical and architectural heritage, including monastic complexes, churches, fortresses, tombs, and khachkars (cross-stones), which hold a significant place in Armenian architecture. Notable among them are also monuments of folk architecture.

This report examines the newly established churches in Aragatsotn (St. Astvatsatsin in New Edesia, St. Stepanos in Chknakh, St. Nshan in Berkarat, St. Grigor in Ghazaravan, St. Astvatsatsin in Agarak, St. Hreshtakats in Aparan, St. Grigor Lusavorich in Geghadir, St. Vardan in Verin Sasnashen, St. Amenaprkich in Shenavan, the Chapel of St. Mariam and Yeghisabet in Aray, and the Chapel of St. Astvatsatsin in Yernjatap), highlighting their architectural features, construction history, and related aspects. The study utilizes comparative historical and logical analysis, drawing on information from the press, television, and other sources.

The clergy of the Aragatsotn Diocese actively contributes to charitable, humanitarian, and cultural initiatives organized by the Mother See of Holy Etchmiadzin, fostering national identity and community cohesion. The newly built churches serve not only as religious centers but also as hubs of social and communal life.

Since Armenia's independence in 1991, Armenian church architecture has been undergoing a revival. Modern architects and master builders, while integrating new technologies and design solutions, continue to preserve and advance the rich traditions of medieval Armenian ecclesiastical and folk architecture, including in Aragatsotn.

